

A magyar verselmélethez.

(A szakosztály 1911 április 26-iki ülésén bemutatott tanulmány.)¹

— Első közlemény. —

I. Hangsúly és időmennyiség a nyelvben.

A nyelvet alkotó szavak szótagjait nem lehet erőszakolás nélkül önkényesen kiemelni, tetszés szerint megnyújtani vagy összeszorítani, mint a zenében; s így a versben a ritmikus gördületnek magától, minden nagyobb erőszakolás és jelzés nélkül kell jelentkezni.

Ez csak azáltal válhatik lehetővé, hogy a nyelvben magában megvannak azok a sajátságok, illetőleg a szótagok között azok a különbségek, melyek a ritmust jelző hangerőnek és időtartamnak feltüntetésére alkalmasak. Ezek a sajátságok a *hangsúly* és a szótagok *időmennyisége*.

A beszédben nyilatkozó hangsúly egyes szavaknak, vagy szótagoknak a többivel szemben nagyobb hangerővel való hangoztatásában áll, miáltal az illető szavakat, vagy szótagokat a többi közül kiemeljük. Van *mondat-hangsúly* és *szóhangsúly*. Előbbi egész szavakra, illetőleg mondatrészekre vonatkozik, a másik az egyes szavak bizonyos szótagjára, vagy szótagjaira.

A mondathangsúly részben a beszélő tetszésétől függ, ha valamit különösen ki akar emelni, részben az egyes szavak nagyobb-kisebb jelentőségétől. Így pl. a következő mondatban: *Ezt a kerek erdőt járom én*, az állítmányon kívül az *ezt*, *kerek* és *erdőt* szavakat egyaránt kiemelhetjük (*ezt* a kerek erdőt, *ezt* a *kerek* erdőt, *ezt* a kerek *erdőt* járom); sőt kiemelhetjük az *én* szavat is, csakhogy akkor már megváltozik a szórend (*ezt* a kerek erdőt *én* járom). De ha azt mondom: *a kutya, mely a pad alatt fekszik, beteg*; *a kutya, pad, fekszik* és *beteg* szavakat mindenestre jobban hangoztatjuk, mint a *névelőket* s az *alatt* és *mely* szavakat. Valamely szót egészben csak akkor emelünk ki, ha egytagú; többtagú szónak, ha ki akarjuk emelni, vagy ha a mondathangsúly ráesik, csak egy tagját nyomjuk meg, még pedig azt, melyen a szóhangsúly nyugszik.

A beszédrészek közül leginkább az igék és névszók hangsúlyosak kisebb-nagyobb mértékben, a névmások közül különösen a kérdők (*Ki*

¹ Egy még kéziratban lévő terjedelmesebb munkának a szerző eredeti álláspontját s a magyar verselés fejlődését legjobban feltűntető részei.

kopog, *mi* kopog?), valamint általában a kérdőszók (*Hol* van a hon? *Hová*, *hová* édes férjem?), az indulatszavak, (*Óh* mi szépen leng a zászló! *E*, *haj!* magyar ember összeüti bokáját) s a tagadó *nem* és tiltó *ne*. (*Nem* itt, *nem* itt van az én világom! *Ne* sírj, *ne* sírj Kossuth Lajos!) ellenben hangsúlytalanok a névelők, névutók és kötőszók. (*A kert* alól, *én* és *te*, *kicsiny*, de *erős*, *szép* is, *jó* is), továbbá a vonatkozó névmások. (*A ki mer*, *az nyer*, *ott*, ahol *én* nevelkedtem.)

A szóhangsúly különféle nyelvekben a szavaknak (természetesen többtaguaknak) különféle szótagjára esik, sőt egyes esetekben át is megy egyik szótagról a másikra. A német nyelvben csekély kivétellel (*lebendig*) a szó gyökerére nehezedik, a magyarban pedig általában a szavak első szótagját emeli ki (s így szintén rendszerint a gyökeret), anélkül, hogy annak időmennyiségére hatással volna (*árva*, *boldog*, *virág*.) A rövid szótag, ha hangsúlyos is, rövid marad s a hosszú szótag lehet épen úgy súlytalan, mint súlyos. Hosszabb szavaknak az elsőn kívül többi páratlan (esetleg más) szótagjain is észrevehető, (illetőleg alkalmazható) némi hangsúly, mely a főhangsúlylyal szemben *mellékhangsúly*lynak nevezhető. Így ez a szó: *boldogtalansága* minden esetre inkább így hangsúlyozható: *boldogtalansága*, mint: *boldogtalansága*, ellenben: *kíváncsiságodat* inkább így hangsúlyozható: *kíváncsiságodat*, mint: *kíváncsiságodat*. Ez a mellékhangsúly a versritmus szempontjából nem nagyfontosságú ugyan, de még sem egészen jelentéktelen.

Néhány évtizeddel ezelőtt többen azt vitatták, köztük tekintélyes írók is, hogy a magyar nyelvben szóhangsúly nincs is, csak mondathangsúly. Szerintük, ha többtagú szót magában ejtünk ki, első szótagját hangsúlyozzuk ugyan, de a beszéd folyamában csak azok a szavak emelkednek ki hangsúlyozott első szótagjuk által, mely szavakon mondathangsúly van, a többi szavak első szótagja nem hangsúlyos. Ez az állítás azon a téves nézeten alapszik, mintha csak olyan nyelveknél lehetne szóhangsúlyról beszélni, hol minden szónak egyenlő hangsúlya van. De hisz így fogva fel a dolgot, tulajdonképpen egy nyelvben sem találhatnánk szóhangsúlyt, mert a mondathangsúly minden nyelvben erősebben nyilatkozik a szóhangsúlynál. A német nyelvben ugyancsak észrevehető a szóhangsúly olyanmire, hogy még a szótagok időmennyiségére nézve is irányadó; de azért ki hallott német embert így beszélni: *Der Krug, geht so lange zum Wasser, bis er zerbricht*. Valamint a magyar sem mondja így: *a korsó addig jár a kútra, míg eltörik*, hanem így: *a korsó addig jár a kútra, míg eltörik*; így a német is néhány szót emel ki leginkább ekkép: *Der Krug geht so lange zum Wasser, bis er zerbricht*, — a többi súlytalan marad.

A téves felfogásban csak annyi az igaz, hogy a magyar szóhangsúly nem olyan erős, mint a német s így abban az esetben, ha nyomatékos

egytagú szó van többtagú szó előtt, utóbbinak hangsúlya alig, vagy éppen nem vehető észre (főleg rövid szótagon). Pl. *Itt születtem én ezen a tájon*, Petőfinek ebben a sorában „*Itt születtem*“ úgy egybekapcsolódik, mintha egy szó volna s így *születtemnek* első szótagja bátran vehető hangsúlytalannak, míg második szótagját mellékhangsúlynak vehetjük. (*Itt születtem*. Kiterjedhet a magyarban az erősebb hangsúly hatása még a második utána következő szótagra is (ha a versritmus úgy kívánja), főleg, ha az rövid szótag. Így következők: *felhő mögül, nem érdemes, virágokat*, szintúgy vehetők párosrésztű ($\frac{4}{8}$) teljes ütemeknek ilyen hangsúlyozással: *felhő mögül, nem érdemes, virágokat*, mint egy teljes és egy csonka páratlanrésztű ($\frac{3}{8}$) ütemnek is ekkép: *felhő mögül, nem érdemes virágokat*. (Következők: *felhő mellett, nem értelmes, virágokra* már nem jó hangzásuak, így hangsúlyozva: *felhő mellett, nem értelmes, virágokra*.)

A hangsúly módosulataira nézve még meg kell jegyeznünk, hogy amint a mondathangsúlynak hatása van a szóhangsúlyra, úgy valamely szónak főhangsúlya hatással lehet egy másik szónak mellékhangsúlyára, továbbá, hogy a mellékhangsúly a szótagok időmennyiségének befolyásától sem egészen ment. Így ezt a mondatot: *mellettem ül* teljes joggal, párosrésztű teljes ütemnek vehetjük s így hangsúlyozhatjuk: *mellettem ül* (nemcsak így: *mellettem ül*, mint két páratlanrésztű ütemet). De ha azt mondjuk: *mellettem ülnek*, akkor már csak így hangsúlyozva lehet versben helyesen alkalmazni: *mellettem ülnek*, a *mellettem* szónak harmadik szótagján a mellékhangsúly az *ülnek* szó főhangsúlya miatt nem érvényesülhet.

A mi pedig az időmennyiségnek befolyását a mellékhangsúlyra illeti, azt észrevehetjük, ha ezt a két szót: *boldogtalanokat* és *szerencsétlensége* egymással összehasonlítjuk. Utóbbiban mindenesetre inkább jelentkezik mellékhangsúly a harmadik és ötödik (hosszú) szótagon (*szerencsétlensége*), mint az előbbiben: *boldogtalanokat*. Teljesen hangsúlytalannak főleg csak akkor tűnik fel a hosszú szótag, ha vagy előtte, vagy utána (esetleg előtte és utána is) hangsúlyozott szótag van pl. ezekben: *mért nincs, szerető társad, kit adsz mellém? — nincs, tő és adsz*.

A szótagok időmennyiségét, illetőleg csak hosszú és rövid szótagokat szokás megkülönböztetni, (szükségből még közösöket); de már hosszú és hosszú, rövid és rövid szótagok között nem teszünk különbséget. Holott, ha jól megfigyeljük, miként szoktuk a szótagokat beszéd közben hangoztatni, észrevehetjük, hogy főleg a hosszú szótagokat nem mind egyenlő hosszúan ejtjük ki, vagy legalább is, hogy egyeseken inkább nyugtathatjuk hangunkat hosszabban, mint másokon. Így e szavakban *mélység, vásártér, ábrándképtől*, hangunk az egyes szótagokon hosszabb ideig nyugszik (illetőleg nyughatik), mint ilyenekben: *hangunk, felmarkolt, epreskert, öntözgettünk* stb., sőt mindenik felhozott szónak első szótagja

is hangsúlyánál fogva inkább megnyújtható, mint a többi. De azért mind ezeknek a szavaknak minden szótagját egyenlő értékűnek szokás venni, szabályúl állítván fel, hogy minden szótag hosszú, ha magánhangzója nyújtott, vagy bár rövid magánhangzója után egynél több mássalhangzó következik. Csak azt a szótagot tekintjük rövidnek, melyben rövid magánhangzó van s utána legföljebb csak egy (egyszerű vagy elegyült) mássalhangzó következik, pl. *fekete, zenebona* szerecsen (csupa rövid szótagokból álló szavak).

A közöskül megállapított szótagokról szóló szabályokra nem tehető semmi különös észrevétel, azért bátran mellőzhetők.

II. Mértékes és hangsúlyos verselés.

Azok a különbségek, melyeket a nyelvben a hangerőt és időmennyiséget illetőleg észreveszünk, kétféle verselésmódnak szolgálnak alapúl, melyek közül az egyes népek versköltészete vagy az egyiket, vagy a másikat tünteti fel, vagy idegenből való átültetés folytán mind a kettőt is. Ez a kétféle verselésmód a *hangsúlyos* és a *mértékes verselés*.

Az újabbkori népeknél — s így a magyarnál is, — a népköltésben a hangsúlyos verselésmód jelentkezik, a régi görögök pedig s utánzóik, a rómaiak a mértékes verselést fejtették ki. A mértékes verselés elméletét már rég megalapították — habár főleg csak gyakorlati czélt tartva szem előtt — s az iskolákban régi idő óta tanítani is szokták; a hangsúlyos verselés szabályait ellenben csak a legújabb időben kezdték kifejteni. Azért e két verselésmód közötti különbség feltüntetésénél a mértékesből fogunk kiindulni, mint ismertebből, hogy vele a hangsúlyos verselés sajátosságait minél világosabban szembeállíthassuk.

A mértékes verselés a szótagok közötti időmennyiségi különbségen alapszik. Szerinte minden szótag egy-egy határozott időmennyiségnek felel meg, a rövid egy időegységnek (vagy időrésznek) s a hosszú rendszerint kettőnek. Csak az olyan versalakokban, hol nagyobb és kisebb hosszúságokat és rövideket lehet megkülönböztetni, (melyekről alább lesz szó) található erre nézve kivétel, amennyiben itt a kisebb hosszúság három annyit ér, mint a kisebb rövideg. Azonkívül hosszú szótagok is gyakran vétetnek egy időrésznek.

A versek ütemeinek, vagy a mint a mértékes verselésnél nevezni szokták, a *verslábaknak* időtartama tehát nagyjában a bennök egybefoglalt szótagok időmennyiségétől van függővé téve s ez állapítja meg, egy-egy verslábát hogyan és mennyi ideig kell hangoztatni. Csak arra nézve irányadó némileg a versnem is, mikor kell a hosszú szótagokat eredeti értékök szerint (teljes két időrésznek) venni s mikor kisebb értékűeknek, vagy éppen rövideknek (illetőleg egy időrésznek). A mértékes verselés szerint lehetetlen egy ütemet (verslábát), mely több hosszú szótagot foglal

magában, mint rövidet, egyenlő értékűnek venni egy olyan, a szótagok számára nézve vele megegyező ütemmel, melyben több a rövid szótag, mint a hosszú s olyan mértékes verset, melyben ilyen különböző ütemek fordulnak elő, el sem lehet képzelni.

Mínthogy így a mértékes verselés szerint készült versekben már a váltakozó szótagok időmennyisége némileg mutatja, meddig terjed egy-egy ütem, azért a meg-megújuló hangerő feltüntetésére a mértékes verselés nem használja fel a szavak hangsúlyát, hanem megelégszik a lábak kiemelendő szótagjainak nyomatékosabb hangoztatásával (iktus). Azonkívül ott, ahol a vers ritmusa meg-meglendül, rendszerint hosszú szótagot alkalmaz, miáltal a verssoron átvonuló hullámváz még inkább észrevehetővé válik anélkül azonban, hogy a sorok ritmikus tagoltsága nagyon is feltűnő módon jelentkeznék.

Abból, hogy a mértékes verselésnél a vers hangsúlyának helyén hosszú szótagot szokás használni, az következik, hogy (a hosszú szótag rendszeren két időrészt foglalván magában) a verslábakban általában kevesebb a szótagok száma, mint a mennyi időrésznek megfelelnek. Így a leggyakrabban használt verslábak közül a négy időrészt tartalmazók három vagy két szótagból állanak (dactylus és anapaestus három, spondeus két szótagú) a három időrésznek megfelelők pedig kettőből (trochaeus, jambus).

A többi verslábak természetéről kevés határozottat tudunk.

Lássuk már most a mondottakkal szemben milyen sajátságokat tüntet fel a hangsúlyos verselés.

Elnevezését a hangsúlyos verselés onnan vette, hogy ellentétben a mértékes verseléssel, mely nincs tekintettel a nyelv hangsúlyára, épen a nyelv-hangsúly egyenletes alkalmazásával tünteti fel a ritmikus hullámvázát. A verset alkotó szavak szótagjainak értéke a hangsúlyos verselésnél nem függ időmennyiségüktől, hosszú szótag épen úgy vehető (nemcsak kivételesen, mint a mértékes verselésnél) egy időrésznek, mint rövid s így az ütemek időtartamát sem az határozza meg, mennyi szótagjuk hosszú vagy rövid, hanem ellenkezőleg az ütemek időtartamától függ, meddig hangoztatjuk a bennök levő szótagokat, a mint egy, vagy több időrésznek felelnek meg. Az egy időrésznek megfelelő hosszú szótagokat kissé rövidebben s a rövideket a rendesen kissé vontatottabban, kényelmesebben ejtjük ki s csak akkor nyújtunk meg egy szótagot észrevehetőbben, ha két (esetleg három) időrészt foglal magában, a mely esetben ennél fogva *csak hosszú szótaggal lehet a ritmust helyesen feltüntetni.*

A rövid és hosszú szótagok közötti különbségnek ez a majdnem teljesen tekintetbe nem vétele a hangsúlyos verselésnél természetesen csak az olyan nyelvekre nézve áll, melyekben (mint a magyarban is) a hangsúly és a hosszúság egymástól független. A hol, mint a németben, a hosszúság elválaszthatatlan a hangsúlytól, a szótagok időmennyiségének tekin-

tetbe vételéről vagy nem vételéről egyáltalában szó sem lehet. Különben nincs is a magyar hosszú és rövid szótagok között olyan nagy különbség, hogy a kis összeszorítás vagy megnyújtás, gyorsabb vagy lassabb kiejtés erőszakoltá tenné az előadást, ha a verset ritmikailag hangoztatjuk. Különösen azok a szótagok, melyeket csak a hangtorlat folytán tekintünk hosszúaknak, bátran ejthetők ki rövidebben, mint a mértékes verseknél szokás s a rövid szótagoknak csak olyan mértékben való megnyújtása kelthet visszás hatást, amilyen mértékben a két időrésznek megfelelő szótagot kell megnyújtani. Ilyen helyen tehát (amint már említve volt) csak hosszú szótag fejezheti ki teljesen a ritmust.

A mondottak alapján a különféle ütemek következőképpen állapíthatók meg:

1. A párosrészű teljes (4 szótagú) ütemek állhatnak szintúgy csupa rövid, mint csupa hosszú szótagból, nemkülönbön egyenlő, vagy egyenlőtlen részben hosszúakból és rövidekből. Pl.:

Zenebona | babona
Huzavona | vesszen. (Arany.)

E két sor teljes ütemeiben a szótagok mind rövidek.

Úlj mellém a | kandallóhoz
Fel van szítva | melege. (Kisfaludy S.)

Itt a teljes ütemek mind három hosszú és egy rövid szótagból állanak.

A rokonság | csupa jószág. (Arany.)

Itt mind a két ütemben két rövid és két hosszú szótag van.

Tüzet rakott | eszemadta. (Petőfi.)

Itt a második ütem három rövid és egy hosszú szótagból áll.

Olyan, mint a | kéményseprő
Ölben sir az | apró-cseprő. (Arany.)

Itt mindenik sor második ütemében 4 hosszú szótag van.

Ha ezeket az ütemeket hangosan felolvassa egymással összehasonlítjuk, minden különféslegök mellett is alig fogunk köztük lényeges különbséget észrevenni.

2. A párosrészű csonka ütemek közül a három tagúak részint olyanok, melyekben minden szótag egy időrésznek felel meg (a negyediket szünet tölti be), részint olyanok, melyekben egy szótag két időrészt foglal magában, a többi egyet-egyet.

a) A csupa egyértékű szótagokból álló háromtagú ütemben lehetnek

a szótagok mind rövidek vagy hosszúak, vagy rövidek és hosszúak vegyesen mindennemű változatban (egy hosszú, két rövid, — egy rövid, két hosszú, — két rövid, egy hosszú, — két hosszú, egy rövid, — két hosszú közt egy rövid, — két rövid közt egy hosszú.)

Lássuk csak, egyetlen versben, Arany *Mátyás anyjában* is hányféle változatait találjuk a háromtagú párosrésztű ütemnek.

Szilágyi | *Erzsébet* (két rövid közt egy hosszú, — két hosszú, egy rövid.)

Örömhírt | *viszen a* (egy rövid, két hosszú, — három rövid.)

A nehéz | *fogságból* (két rövid, egy hosszú, — három hosszú.)

Szívemen | *hordom én* (két hosszú közt egy rövid.)

Nála meg | *a levél* (egy hosszú, két rövid, — két rövid, egy hosszú.)

Íme, az összes változatok megvannak benne, melyek azonban mind megegyeznek arra nézve, hogy első szótagjukon fő- s a harmadikon mellékhangsúly van.

b) Az olyan háromtagú (párosrésztű) ütem, melyben egy szótag két időrésznek felel meg s a másik kettő egynek-egynek, a zenében háromféle változatban fordul elő, melyek hangjegyekben így tüntethetők fel:

Ezek közül a változatok közül a versritmusra nézve a harmadik csak kevésbé, a második pedig épen nem vehető tekintetbe. Az utolsó szótagra nézve ugyanis teljesen mindegy, akár úgy tekintjük, mint két időrészt, mely az ütem második felét egészen betölti, akár mint egy időrészt utána egy nyolczadszünettel; azt az elosztást pedig, mely a szinkopákban van, hogy három hang közül a középsőnek egyik fele az első, a másik fele pedig a harmadik hanghoz kapcsolódik, a versritmus nem tünteti fel.

Hasonlítsuk össze a következő sorokban a háromtagú ütemeket:

Télen-nyáron | pusztán az én | *lakásom.* (Tompá.) és:

Kikeletkor | virítani | *kénytelen.* (Petőfi.)

Ritmikus mozgásukban alig fogunk észrevenni különbséget, habár az első sorban levőnek középső szótagja két időrésztértékűnek is vehető s a dallamban teljes joggal alkothat szinkopát. Sőt az ilyen ütemek a dallamban, a második szótag hosszabb megújításával két ütemre is szoktak oszolni.

Igy a versritmusnál a háromtagú ütemeknek csak az a változata jöhet tekintetbe — azok mellett, melyekben mindenik szótag csak egy időrésznek felel meg, — hol az első szótag terjed ki két időrésztre. A lényeges ennél az, hogy az első szótagja hosszú legyen, a többinek időmennyisége lehet különféle. Főhangsúlya az első, mellékhangsúlya pedig a *második* szótagra esik (mely a harmadikkal együtt az ütem második felét teszi); ez a mellékhangsúly azonban a közvetlen előtte levő főhangsúly miatt nem igen érvényesülhet.

Ilyen ütemeket látunk Arany versei közt a következőkben:

Csörren az | ablak | bezuhant az | ajtó
Szép páros | bortól | síkamos a | padló.
 vagy népdalokban: *Nyugszik* az | orsó.
 és: *Jó* napot | vajda | miként vagy?
 vagy: *Hopp* Sára | sarokra.

Az ilyen ütemekben sem azért felel meg az első szótag két időrésznek, mert hosszú, hanem azért kell, ha ilyen ütemeket akarunk felütnetni, első szótagjuknak hosszúnak lenni, mert rövid szótagot nagyon önkényesen meg kellene nyujtanunk, ha vele két időrészt akarnánk kifejezni.

Könnyen kimutathatjuk ezt, ha a népdal következő sorát dallamával egybevetjük:

Egy pókot | fogtam én.

Dallama ilyen ritmust tüntet fel: s a szöveg nagyon jól alkalmazkodik a dallamhoz, holott az első ütem első, hosszú szótagjának a dallamban hosszú, a második ütem szintén hosszú első szótagjának ellenben rövid hang felel meg s így csak az első ütemben van az első (hosszú) szótag két időrésznek véve, a másodikban ellenben egynek s ritmusok ilyen lebegést mutat:

Egy pókot | *fogtam* én.

Habár lehetne mind a két ütemet egyenlőképp is hangsúlyozni (*Egy pókot—fogtam én*).

3. A kétagú ütem csak akkor felel meg teljesen a ritmus követelményeinek, ha vagy két hosszú szótagból áll, vagy egy hosszúból (elől) és egy rövidből, az első szótagon fő, a másodikikon mellékhangsúllyal, mely azonban itt csak olyan kevésbé érvényesülhet a főhangsúly mellett, mint a fentebb tárgyalt háromtagú ütemben. Első esetben (két hosszú) mind a két szótag két időrésznek vehető (az első minden esetre) s így teljesen és egyenletesen betöltik az ütemet, a második esetben pedig (hosszú-rövid) az ütem végén egynolczad szünet van.

Ha két rövid szótagból áll a kétagú ütem, vagy egy rövidből és egy hosszúból (mely esetek szintén gyakoriak verseinkben), akkor a sor, vagy sorrész, ahol a kétagú ütem előfordul, ütemfeleződés és mellékhangsúly hiányában mintegy elvágottnak tűnik fel, amit a következő példákban észrevehetünk:

helyesebb: Itt születtem én ezen a <i>tájon</i>	(<i>Petőfi</i> .)
mint: Mintha dajkám dalával vón <i>tele</i> .	(<i>Petőfi</i> .)
színtígy helyesebb: Áll a kis lak <i>pusztán</i> ridegen.	(<i>Arany</i> .)
mint: Mi tudjuk csak <i>dalos</i> pajtások	
és: Itt e földön <i>mi</i> mást se hagyott.	(<i>Lampérth</i> .)

4. Az egytagú ütemben az egy szótag, mivel úgy sem töltheti be az ütemet, lehet hosszú, rövid egyaránt. Utóbbi esetben csak kissé hosszabb a szünet, mint az előbbiben.

Pl.: Szegény magyar | *nép*
Mikor lész már | *ép.* (Rákóczi-ének.)

és: *Hat*
Leszakadt a | *pad.*

5. A páratlanrészű ütemekre nézve ugyanaz áll, amit a párosrészűek között a három, két és egy szótagú ütemről mondtunk, azzal a megszorítással azonban, hogy a páratlanrészű háromtagú ütemekben egy szótag sem tölt be két időrészt (ha hosszú is), a kértagúakban pedig az első szótag mindig két időrésznek felel meg s így szabály szerint csak hosszú lehet, a második akár rövid, akár hosszú, mindig csak egy időrész értékű. Hogy hangsúlyok csak egy van, az már a páratlanrészű ütemek természetéből következik; csak összetett páratlanrészű ütemekben lehet két hangsúly, csak hogy aztán az ilyen összetett ütemek már nem is páratlan-, hanem párosrészűek.

Különbéle páratlanrészű ütemeket látunk a következő sorokban:

Jó kedve | *s* kereke | *egyaránt* | *jár.* (Faludi.)
vagy: *Azután* | *elszállott* | *vissza a* | *rétre.*
Szabadság | *kell* nekem | *meghalok* | *érte.* (Szabados.)

Amit a hangsúlyos verselés szerint készült magyar versekben az ütemeket alkotó hosszú és rövid szótagok számát illetőleg tapasztalunk, (t. i., hogy hány szótagjuk lehet hosszú és hány rövid) ugyanazt vehetjük észre a hosszú és rövid szótagok sorrendére nézve. Itt is, ott is sok a szabadság, de csak a ritmus határain belül. Így pl. lehet egy négytagú (tehát párosrészű) ütem egyik felében két hosszú, a másikban pedig két rövid szótag, ez éppen oly kevésbé zavarja meg a szabályos ütemfeleződést, mint a hogy nem változtat a kettőnél több hosszú szótag az egész ütem időtartamán. Aranyban különösen gyakran találunk ilyen ütemeket s a sorok, melyekben előfordulnak, ugyancsak nem tartoznak a rosszabb hangzásuk közé.

Pl.: *Ébredj deli* | *hajnal* | *te rózsaszönlő*
Már lengés | *keblét* | *hűs* reggeli | *szellő.*

Minél változatosabban követik egymást a szótagjaik időmennyiségére nézve különböző, sőt ellentétes hangalakulatok, annál eredetibb, magyarosabb a vers ritmusa. E változatoság minden különös mesterkélés nélkül önként folyik a magyar nyelv természetéből, hol hangsúlyos hosszú és hangsúlyos rövid, szintúgy hangsúlytalan rövid és hangsúlytalan hosszú

szótagok itt lassan haladva, ott neki iramodva, majd könnyedén lebegve, majd meg-megzökkenve követik egymást s a szabadságot, mely ebben a változatosságban nyilatkozik, csak a jó hangzás s a ritmus általános szabályai korlátozhatják.

Megállapított sémák és sablonok csak modorosságot szülhetnek. Igaz hogy a versek megzenésítésére nézve ez a változatosság az ütemekben nem nagyon előnyös s azért népdalainkban is gyakran tapasztalhatjuk, hogy a szöveg és a dallam nem simúlnak szépen egymáshoz. De nem tekintve, hogy a versek nagy részének nem is az a célja, hogy dallamok szövegéül szolgáljon, a megzenésítésre inkább alkalmas verseknél is rendszerint csak ott tapasztalunk nagyobb ellentétet a szöveg és a dallam között, ahol a szövegben rövid szótag van olyan helyen, melyen annak a szótagoknak két időrészt kellene betölteni s azt a dallamban meghúzzák, vagy ha a dallamban olyan ütemrészek is túlságosan megvannak nyújtva, melyek a versben rövidek és teljes joggal azok is lehetnek, mert csak egy időrészt töltenek be. Tehát költő és zeneszerző egyaránt hibás lehet abban, ha a vers és dallama rossz lábbon állanak egymással. A megengedhető szabadságokkal bátran éljen a költő, de a mit Vörösmarty *Fóthi dalá*-ban a magyar emberről mond, hogy *Minden ember legyen ember és magyar*, azt vonatkoztassa a versre, hogy minden vers legyen vers és magyar, azaz első sorban a ritmus leglényegesebb, általános követelményeinek feleljen meg, mert enélkül a legmagyarabb vers sem lehet igazán vers. A dalszerzők pedig értsenek a szövegűl használandó versek megválogatásához s a kiválasztott jó vers ritmusához lehetőleg híven alkalmazkodjanak; akkor nagy ellentét soha sem lesz szöveg és dallam között, ha itt-ott egyes hosszú szótagokat röviden kell is hangoztatni, vagy egyes rövid szótagokon a hangot a rendesnél kissé hosszabb ideig nyugtatni.

A szótagok időmennyiségének kérdésénél fontosabb a hangsúlyos verselésnél a hangsúly szerepének megállapítása. Hogy az iktusnak, vagy hangerősbülésnek helyét lehetőleg minden ütemben a nyelvnek valamely hangsúlyos része foglalja el, ezt, mint főelvet általánosan elismerik. De arra nézve, hogy miféle hangsúlynak van ez a szerepe, a nézetek már nem olyan megegyezők. Akik azt állítják, hogy szóhangsúly a magyarban nincs is, azok egészen következetesen (s mások utánok kevésbé következetesen) e szerepet a mondat-hangsúlynak, vagy — amint inkább nevezik — az *értelmi-hangsúlynak* juttatják. Nézetüket arra alapítják, hogy a magyar ütemek együvé tartozó mondatrészekből állanak, melyek egy értelmi hangsúly alá vannak foglalva. Ez az alap azonban éppen olyan téves, mint amit rája építenek.

Vegyük csak a népdalnak két sorát:

Szeretlek én | egyetlen egy | virágom,
Szeretlek, mint | senkit e nagy | világon.

Nem hiszem, hogy a második sort bárki is rosszabb folyásúnak, a hangsúlyos ritmusnak kevésbé megfelelőnek tarthatná, mint az elsőt; pedig ütemei épen nem állanak együvé tartozó mondatrészekből. Értelmileg tagolva a sor ilyen részeket tüntet fel:

Szeretlek | mint senkit | e nagy világon.

Hogy minden (vagy legalább is a legtöbb) ütembe egy egész mondatrész kerül, vagy amint Négyesy verstanában mondja: „minden taktus korlátai közé új mondatrészlet jön,“ annak csak az az oka, hogy a hangsúly a magyar szavak első szótagján van, ha tehát hangsúlyos szótaggal akarjuk az ütemet kezdeni, kénytelenek vagyunk lehetőleg egész, (nem szétvágott) szavakat alkalmazni bennük. Hogy ezek a szavak egyszersmind mondatrészek, annak egyszerű magyarázata az, hogy az összefüggő beszédben minden szó egyszersmind mondatrész is, amint viszont egy mondatrész sem lehet más, mint szó.

Hogy a ritmus leghatározottabban ott jelentkezik, hol az ütemek mind értelmi hangsúllyal kezdődnek, az természetes.

Ilyen sorok: *Égő* pipám | *kialudott*,
Alvó szívem | *meggyuladott*. (Petőfi.)

vagy: *Nem* vagyok én | *boros ember*
Bor nekem a | *bánat*. (Arany.)

De honnan vegyünk annyi értelmi hangsúlyt, hogy minden ütemnek jusson belőle?

Így hát sok helyt meg kell elégednünk a szóhangsúllyal is (szerencse, hogy van!) s azt sem hibáztathatjuk, ha az ütemnek nem is épen első szótagja a legsúlyosabb, csak kezdődjék az ütem külön szóval s az előtte levő ütem utolsó szótagja ne legyen nála sokkal súlyosabb.

Kinek jutna eszébe hibásoknak nevezni az ilyen sorokat:

De ha téged | birhatnálak
E világért | nem adnálak, (Petőfi.)

Noha az első sor első ütemében értelmi hangsúly egyáltalában nincs s a *téged* szó első szótagja (szóhangsúlyánál fogva) súlyosabb, mint a teljesen nyomatéktalan *de* és *ha*, a második sor első ütemében pedig a *világért* szó első szótagja súlyosabb, mint az előtte álló *e* szócska. Ritmikailag azért természetesen így kell e két sort olvasni:

De ha *téged* | *bir*hatnálak
E világért | *nem* adnálak.

Vagy vegyük szemügyre Aranyak ezt a két sorát:

Mert tudósunk | a magáét
Ha felregge | lizte.

Ritmikailag így kell őket hangoztatni:

*Mert tudósunk | a magáét
Ha felregge | lizte.*

Értelmi hangsúly szerint pedig így:

Mert *tudósunk* a *magáét*
Ha *felreggelizte*.

Az utolsó ütemnél még azt is látjuk, hogy nem is áll egy egész szóból s a hangsúlyt hosszúság pótolja. Ugyanez látható általában az olyan versekben, hol hat szótag egy teljes és egy csonka ütemre oszlik (4—2), mint *A tudós macskájá*-ban még több más helyen is, például:

Máskülönben | ment a dolga
A kedves czi | *czának*
A reggelin | gazdájával
Ketten oszto | *zának*.

Hibás tehát az ilyen elosztás:

Máskülönben | ment a dolga
A kedves | czizának,
A reggelin | gazdájával
Ketten | osztozának.

Ezzel a pótlással is meg kell elégednünk a magyar hangsúlyos verselésnél s részéről ez ép oly koncesszió a mértékes verseléssel szemben, mint a minőben a mértékes verselés a hangsúlyost részesíti, midőn megengedi, hogy egyes szavak rövid szótagjait hangsúlyoknál fogva hosszúaknak vehetjük. Ha a hosszú szótagon úgylis mellékhangsúly van, akkor annál inkább vehető főhangsúlyosnak is.

A vers hangsúlya tehát a hangsúlyos verselésnél sem esik össze teljesen a beszéd hangsúlyával. De ez nem baj, főleg olyan verseknél, melyek inkább szavalásra valók. A sorok egyenletes tagoltságát nagyon is érezhető versek rendszerint nehezen szavalhatók, mert önkénytelenül a ritmus pattogtatására csábítanak s bizonyos éneklő hangoztatást eredményeznek.

(Budapest.)

Torkos László.